

УДК 94(477.85:75)
ББК 63.3(4 Укр)52

Любов Волошин
(м. Львів, Україна)

СЕЛО КОСМАЧ У ЖИТТІ І ТВОРЧОСТІ МИСТЕЦЬКОЇ ШКОЛИ ОЛЕКСИ НОВАКІВСЬКОГО

У статті розглянуто роль села Космач у житті та творчості відомого українського художника Олекси Новаківського. Описано діяльність його учнів (Марії Кромпець, Григорія Смольського, Ольги Плешкан та інших) у Космачі, їхній відпочинок і навчання, культурно-просвітню роботу в селі.

Ключові слова: Космач, художня школа, учні, інтелігенція.

Космач – мальовниче гірське село на Гуцульщині відіграло надзвичайно важливу роль у творчій біографії визначного українського митця – Олекси Новаківського (1872–1935) та учнів його мистецької школи, що діяла у Львові в 1923–1935 рр. на правах приватного учбового закладу.

Для молодих художників, учнів цієї школи, як і для самого О.Новаківського, Космач, з його гірською природою та неповторним колоритом гуцульського побуту, став тим автентичним осередком народно-національної культури, де митці не тільки збагачувались професійно, але й черпали натхнення для всієї подальшої творчості, працюючи згодом як в Україні, так і далеко поза її межами – у країнах Європи та на Американському континенті.

Саме “з легкої руки” учнів школи О.Новаківського Космач здобув серед митців славу “українського Барбізону” і вже в 1930-х рр. став центром притягання інтелігентної творчої еліти Львова, Коломиї, Станиславова, а на початку 1940-х рр., напередодні вибуху світової війни, сюди аж з далекого Харкова, за прикладом школи О.Новаківського, прибули на літню пленерну практику (під керівництвом Михайла Козика) студенти живописного факультету Харківського художнього інституту¹.

У 1949 р. до Космача, захочений чутками про його своєрідний чар, приїхав разом із сім’єю на відпочинок визначний наддніпрянський художник Федір Кричевський. А в наступні повоєнні десятиліття це село стало улюбленим місцем відпочинку ряду відомих діячів української культури, серед них – письменниця Ірина Вільде, поет Микола Петренко, художник Володимир Патик, композитор Микола Колесса, актор Богдан Козак та багато інших.

Таким чином, Олекса Новаківський та його мистецька школа стали першовідкривачами Космача як вогнища самобутньої гуцульської культури не тільки для своїх сучасників, але й для наступних поколінь української творчої інтелігенції.

При тому живі контакти космацьких селян із патріотично настроєною молоддю, а через них – із духовними надбаннями міської інтелігенції спричинились до швидкого культурного зросту Космача як одного з найбільш національно-свідомих, розвинених сіл Гуцульщини, де розгорталось активне громадське життя.

Щорічні виїзди учнів школи О.Новаківського разом із вчителем на літні вакаційні студії до Космача розпочалися в 1925 р. За тодішніх досить скрутних матеріальних обставин життя учнівської молоді, неоціненну можливість для такої літньої практики забезпечував школі фінансово великий меценат української культури митрополит Андрей Шептицький, між іншим, один із ініціаторів заснування цієї школи, де певний час був також викладачем історії мистецтва².

“Щороку у травні та червні настрої у школі змінювалися, – згадує учень школи Антін Малюца, – всі думали та готовилися на літній виїзд школи до Космача, цього справжнього західньо-українського Барбізону малярів. Замість рисунку з моделлю приходило малювання олією натюрморту, або й того ж моделлю, а вслід за цим – підготовлювання малярських матеріалів. Список потрібних фарб диктував сам Новаківський. Перед самими вакаціями більшість студентів, які їхали в Космач, діставали від Митрополита стипендії 10–15–20 доларів, що в тих часах вистачало на прожиток у горах, на дорогу і часами на фарби”³.

Серед перших учнів школи, хто відкрив для себе красу і самотність Космача, була Марія Кромпець (згодом – Кромпець-Морачевська), яка ще в серпні 1923 р. писала звітти до вчителя:

“Високоповажний пане Артист!

Ось майже два тижні минає, як я захоплююсь гірською природою, гуцулами та їхніми строями. Тут, у Космачі, де зараз перебуваю, задержався (зберігся. – *Л.В.*) чистий гуцульський стрій, незвичайно живописний. В неділю збираються святочно убрані гуцули коло церкви і тоді з приємністю гляджу на цю живу, пестру масу, нагадуючу якийсь цвітник з соняшників та маків. Вишивка на сорочках виключно в гарячих красках, – (як самі гуцули кажуть: “у веселих красках”), всіх тонах жовтої, помаранчевої краски та червоної і менше зеленої. Серед гуцулів можна знайти дуже гарні одиниці, переважають чорняві, з карими, досить великими очима, а є також біляві з синіми очима. Тяжке однак життя в горах некорисно відбивається на них.

Космач дуже живописно положений, довкола оточений горами, які в кожній порі змінюють свій вигляд. Через село пливе невеличка річка, – гірська, стрімка, рвучка, де кожний камінь, трохи більший, творить малий водопад. Особливо гарно виглядає ріка при заході сонця, коли послідні лучі граються всіма красками у ній. Жаль тільки, що цього не вмію передати красками. Тут треба би артиста цієї міри, що Ви, Пане Артисте”⁴.

Другим після Марії Кромпець учнем школи, хто захопився Космачем і яскраво описав свої враження від нього, був Григорій Смольський, який уперше відвідав це село у квітні 1925 р. Ось його вражаючий опис святкового Космача на Великдень: “Переді мною, немов жива, мерехтить картина-казка з давньої давнини – барвіста, неповторна. Чоловіки, легіні, газди в крисанях – із павами, різноколірними трісунками на голові, у писаних кептарях і червоних гачах. На ногах – легкі постолі, в руках – топірці. Через плече звисає тайстра або дзьобенка, – шкіряна чи сукняна. На чоловіках старших віком – червоні сердаки з жовтими кутасами та писані бесаги через плече. А жінки зодягнені ще краще. Біленькі, чистенькі із льняного полотна сорочки, помаранчевого кольору запаски. На ногах – писані постолі з нісками та соковиті взори на темно-червоних капчурах. Деякі молодичі – у різноколірових кептарях: на головах – ясночервоні хустки. Під шиєю – згарди та коралі”⁵. Для Г.Смольського ця картина була справжнім святом ока, промовляла до нього, як сам висловлювався, “мовою радості, сподівань і душевного піднесення”.

Саме Г.Смольський був ініціатором першого виїзду учнів школи до Космача у червні 1925 р. Поїхав туди разом з товаришами – М.Морозом, С.Гординським, Р.Чорнієм та Д.Дунаєвським. У листі до О.Новаківського, який тоді затримався у Львові, він захоплено писав: “Дорога із Яблонова до Космача чудова, хлопці не могли надивуватися і натішитися”⁶.

Пізніше до них приєдналися Ольга Плешкан, Стефанія Рудакевич та інші, а наприкінці липня приїхав сам О.Новаківський. Краса Космача відкрилася перед ним уже при в’їзді в село, з перевалу Рунок: село розкинулося, немов на дні велетенської чаші,

оточеної вінцем гірських хребтів – Космацької Лисини, Погору, Сигліна, Буківця, Греготу. У долині вздовж села виляса дорога, а поруч виблискувала сріблом річка Пістинька. Загублене в горах, відірване від решти світу важкодоступними дорогами село Космач жило тоді, в 1920-х роках, своїм відрубним життям. В укладі народного побуту тут збереглась краса прадавніх гуцульських звичаїв та обрядів, самотність народного фольклору, міфічних уявлень, у яких не раз оживало відлуння ще язичницьких часів. Навколишні гори та ліси космачани населили своїми поетичними легендами та різними добрими і злими духами. У Космачі учні школи вперше побачили своєрідні весільні та похоронні обряди гуцулів, почули космацькі співанки, стародавні мотиви “троїстих музик”, унікальний “голос” трембіти, дрімби та цимбалів. Учні школи були вражені життєлюбністю космачан, їх дотепністю, гордим, незалежним характером та вмінням веселитися і працювати. Село мало свої, цілком оригінальні, мистецькі традиції, якими відрізнялось від навколишніх гуцульських сіл – хоч би від сусідніх Брустур, Прокурави чи Жаб’є (Верховини). Оранжево-золотисті космацькі вишивки, писанки, відмінність народної ноші, архітектури, пісні й легенди про Довбуша та Дзвінку – все це разом із напрочуд чарівною природою села справляло глибоке враження на молодих художників, підказувало їм нові теми і малярські рішення.

Цікаво описує своє захоплення гірською природою Космача учень школи Степан Дричик: “Ми вже в Космачі. Поселились у просторій хаті, що стояла на зеленій високій горі. Перед нами і під нами простягнувся далеко, щохвилини змінний у своїй красі, гірський краєвид. Коли ж погода змінилась і вдарив грім, то гук стократною луною котився по горах і довго не стихав. Ця велич і краса природи, ця стихія карпатська приголомшувала і визволяла з егоцентризму”⁷.

У різні роки учні поселялись у Космачі на різних присілках. О.Новаківський, а з ним і учні, любили зупинятись на Клифі, недалеко від цілющого джерела “залізної води” у хаті Івана Кушнірчука⁸ або Дмитра і Марії Боб’яків⁹. Деколи замешкували біля “горішньої” церкви у хаті Михайла та Марії Кравчуків, а іншим разом – у домі енергійного газди Петра Гавришука.

“У Космачі, – згадує С.Гординський, – ми жили у винаймленій гуцульській хаті, спали на лавах, на світанку зривалися на мандрівки по горах, завжди з касетами, з фарбами й картонами та завзято малювали гарні мотиви. Вернувшись, розставляли свої етюди під стіною хати і Новаківський давав нам свої зауваження”¹⁰.

Нерідко О.Новаківський сам ходив разом з учнями на етюди, малював пліч-о-пліч із ними. “Все при тім розмовляв цікаво, питався про Довбуша, Дзвінку, про народну ношу, звичаї та справляв рисунки (учнівські етюди. – Л.В.)”, – згадує Марія Кромпець-Морачевська¹¹.

Під час консультацій на пленері, Новаківський давав учням багато цінних фахових настанов. Вимагав, передусім, цільного бачення природи, точності у сприйнятті кольорових відношень, вірного визначення тональності кольору, його напруги й насиченості. У пейзажних етюдах учнів не терпів одноманітного “зеленого шпінату”.

“Перше завдання Новаківського учням 1925–1926 років, – згадує А.Малюца, – було таке: грядка капусти на першому плані, а далі – дерева, ліс і гори. Трудність була в тому, що “зелена” капуста мала радше сині та фіалкові барви, а “зелені” дерева вдалині теж були сині та фіалкові. Треба було вишукати кольори, щоб усе було на своєму місці. У 1927 р. на першому пляні наших завдань були дахи дерев’яних будників, ліс, і гори. Рекомендувалося не брудно-сірими, але чистими кольорами розв’язати нейтральні місця, у тінях теж знайти колір, відмінний від кольорів освічених частин, а не просто стемнювати льокальний кольорит”¹².

Таким чином, О.Новаківський пропонував учням малярські принципи імпресіоністичного пленеризму та експресіонізму, які вправляв у власній творчості, помітно забарвленій його символістською уявою. “Коли ми малювали етюди, він постійно нагадував, щоб ми не копіювали природу, а переплаплювали її в собі”, – згадує Олексій Друченко¹³.

Тематичний репертуар тодішніх етюдів школи О.Новаківського був досить окреслений: учні, як правило, малювали гірські краєвиди з далекими синіми хребтами, гуцульські типи і гражди, зелені плаї, стрімкі гірські потоки та пінисті “туки” – водограї. “Зрештою, тяжко було б навіть творити цілком інакше, – завважає В.Попович, паризький біограф учениці Новаківського Іванни Нижник-Винників, – коли всі учні ціле літо перебували разом із майстром в одній місцевості, дивилися всі на ті самі гори й ліси, під тим самим сонячним світлом, тому нічого дивного, що є щось спільного у карпатських краєвидах... таких мистців, як Новаківський, Луцик, Мороз, Смольський та Іванка Нижник-Винників”¹⁴. Що торкається суто малярської інтерпретації цих космацьких етюдів, то виконані вони молодими художниками, переважно, в дусі настанов їх учителя О.Новаківського: в пленерно-імпресіоністичній манері, позначеній такими рисами як рухливий, ескізний мазок, відмова від деталізації та зовнішньої описовості і, головне, – інтуїтизм, як метод творчого осягнення дійсності, поєднаний із посиленою увагою до проблем кольору. Таке малярське бачення відомий галицький мистецтвознавець Володимир Залозецький в одній зі своїх рецензій на виставку учнів О.Новаківського дуже влучно окреслив як метод “оптично-колористичного синтезу”.

Тогочасний побут молодих “новаківців” у Космачі яскраво вирисовується у їх колективному листі до митрополита А.Шептицького, датованому 8 серпня 1926 р. Після шанобливих привітань вони пишуть: “Малюємо гуртом, самі, взаємно себе критикуємо, один одному робимо уваги, і хочая добре було би, щоби і пан артист (О.Новаківський, який затримався тоді у Львові. – *Л.В.*) був між нами як професор, то однак поки-що почуваємо себе дуже добре, немов ті пташки, що з клітки вилетіли на великий воздух. Працюємо після змоги багато, малюємо пейзажі, менше шкіців і карикатур (Чорній). Час від часу робимо прогульки в довколишні місця і гори для студій. Живемо скромно, як лиш можна, щоби найдовше тут бути. Ми постараємося наш побут тут використовувати як слід і доказати це працею, яку представимо Вашій Ексцеленції по приїзді у Львів. Ми будемо дуже раді почути від Вашої Ексцеленції оцінку праць, як від нашого професора”¹⁵. Підписали цей лист С.Рудакевич, Г.Смольський, М.Мороз, Р.Чорній, В.Дядинок, О.Козакевич, Св.Гординський та В.Іванюх.

У вільний від малювання час учні разом із вчителем не раз влаштовували цікаві пізнавальні екскурсії – т. зв. “прогульки”: йшли високо в гори на Клязу, то на присілок Горішнє, де, за переказами, знаходилося колись обійстя Дзвінчука, котрий смертельно ранив Довбуша на порозі своєї хати в момент, коли той прийшов на побачення із Дзвінкою. Особливо захоплювались художники шедевром гуцульської народної архітектури – старенькою “горішньою” церквою часів Довбуша, збудованою космачанами без єдиного цвяха (по-варварськи зруйнована вже в наш час). В інтер’єрі цієї церкви мали ще змогу оглядати неоціненний своєю мистецькою вартістю іконостас Йова Кондзелевича (1667–1740 рр.), вивезений у 1960-х рр. до Києва.

Особливо любили “новаківці” прогульки на присілок Завоєли, до каменя Довбуша, звідки відкривалась широка панорама гірських хребтів з Греготом – найвищою вершиною Покутсько-Буковинських Карпат. Там О.Новаківський з учнями залюбки малювали. На основі цих етюдів митець згодом виконав один із шедеврів свого пізнього експресіоністичного малярства – пейзаж “Гора Грегіт” (1931 р.).

Перебуваючи на канікулах, учні Новаківського старались по можливості спричинитись до культурного життя космачан. “На запрошення селян, – згадує І.Нижник-Винників, – ми робили доповіді про Україну, чим здобували любов чисельно зібраних гуцулів. Як же ми радувались участю у різних празниках, весіллях, а наші імпровізовані хори збуджували подив у космачан. Степан Луцик і Михайло Мороз виспівували так, що інколи в малій церковці “гасли свічки”, а зокрема, під час “Вірую” Мороза. Не раз у святкові дні учні Новаківського сходились на подвір’ї під церквою, зодягнені від стіп до голови у гуцульську народну ношу, яку любили і шанували”¹⁶.

Цікаво згадує про це також дружина Степана Луцика – Ольга: “Великий празник св. Петра і Павла космачани святкують дуже урочисто. І “літники” (відпочиваючі. – Л.В.) беруть живу участь у всіх імпрезах того дня. Ось на церковному майдані стоїть група пишних легінів (учнів О.Новаківського. – Л.В.), від стіп до голови в святковому одягу, ще й писані топірці в руках. Співають “самуїлкою” разом з вірними”¹⁷. У фототеці музею О.Новаківського у Львові збереглося безліч фотографій, на яких поруч з Новаківським та місцевими селянами видно учнів та учениць його школи, одягнутих у гуцульський народний стрій.

При кожній нагоді учні Новаківського старались вести культурно-просвітню роботу серед космачан: привозили до сільської читальні “Просвіти” книжки, журнали, газети, організували тут разом із сільською молоддю драмгурток, що ставив аматорські вистави. Заходами “новаківців” при місцевій церкві був організований “космацький вакаційний хор”, у якому взяли участь також інтелігентні “літники”, що відпочивали на той час у Космачі. У Львові збереглися дві цікаві фотографії цього хору. На одній із них, датованій серпнем 1927 р., сфотографовані учасники хору після виступу в космацькому Народному домі: спереду присіли на землі М.Мороз і С.Луцик з топірцями в руках. За ними – три ряди хористів у гуцульській ноші, серед яких – вродливий учень Новаківського Богдан Бобинський (який саме тоді прибув до Космача із грошовою підмогою для товаришів від митрополита А.Шептицького), далі – високий чорнявий студент медицини Володимир Трутяк, коло нього – “старий тигр” Гриць Смольський та космачани.

Дуже цікава рідкісна друга фотографія хору “літників”, зроблена влітку 1929 р. на сходах космацької церкви після богослужіння. У першому ряді зліва бачимо тут О.Новаківського із двома синами, вдягнутими у пластунський однострій; зліва від Новаківського – композитор Микола Колесса, вище – “новаківці” – Олексій Друченко та Степан Луцик, правіше від них – сивий Герасимович з дружиною; перед ними – дружина Філарета Колесси та юна Софія Колесса, правіше від неї – сам Філарет Колесса (з борідкою), коло нього – високий сивий Дмитро Николишин з дружиною та двома доньками; попереду справа – Володимир Трутяк (у білому піджаку) та Василь Костащук і місцеві селяни. Ця фотографія особливо “промовиста”, оскільки дає сьогодні уявлення про культурне галицьке товариство, яке щороку збиралось у Космачі для літнього відпочинку.

Учень Новаківського Антін Малюца, який часто бував у Космачі й добре знав його “вакаційне життя”, згадує: “З року на рік Космач притягав більше і більше “літників” на вакації, людей інтелігентних та культурних”¹⁸. Ніби в унісон з тим твердженням А.Малюци, в 1931 р. на шпальтах львівської газети “Мета” відомий галицький журналіст А.Бур’ян писав: “Немає в Космачі пересічної товпи літників, які свої міські звички переносять живцем у гори. До Космача їдуть тільки ті, що дійсно шукають відпочинку серед краси і природи”¹⁹.

Серед таких інтелігентних людей, які в 1920–1930-х рр. відпочивали в Космачі, був професор гімназії Тарновецький з двома синами – Богданом і Романом (останній

був близьким приятелем М.Мороза). Сестра Гарновецького, вчителька, була одружена з космацьким газдою Петром Гаврищуком; одна з її доньок – Ірина, учениця гімназії сестер Василянок у Львові, познайомилась у Космачі з Михайлом Морозом, вчилась у нього малювати і згодом (у 1941 р.) стала його дружиною та вірною подругою на еміграції у США.

Частим гостем у Космачі був також гімназійний професор з Коломиї Дмитро Николишин, який, звичайно, приїжджав сюди відпочивати з дружиною та двома доньками – Іриною та Оксаною (згодом дружиною відомого львівського драматичного актора О.Гринька). Дмитро Николишин – викладач “греки і латини” в Українській класичній гімназії в Коломиї, вчений-лінгвіст, був людиною щедро обдарованою музикальним талантом: мав чудовий тенор, грав на скрипці та диригував хором у коломиїській церкві. Тож його участь у космацькому вакаційному хорі цілком закономірна. Між іншим, Д.Николишин, познайомившись у Космачі з О.Новаківським, став великим шанувальником його таланту та прихильником його мистецької школи, був також одним з ініціаторів виставки учнів цієї школи в Коломиї в 1930 р.

Також часто приїжджав улітку до Космача разом із сім'єю урядовець “Рідної школи” у Львові І.Герасимович, активний громадський діяч, публіцист та організатор українського шкільництва в Галичині. Проживаючи у Львові на колишній вулиці Боніфратів, 14 (бічна вул. Личаківської), підтримував приятельські контакти з Новаківським.

Із Коломиї приїжджав тоді до Космача Володимир Трутяк, студент медичного факультету в Українському таємному університеті у Львові. Він був родом з Космача, сином тутешнього дяка. Згодом, завершивши навчання у Празі, вже лікарем, часто бував у рідному селі.

Члени родини Колесси, які фігурують на фотографії 1929 р. серед учасників космацького вакаційного хору, не були тоді “літниками” у Космачі, лише завітали сюди “на прогульку” із Шешор, де відпочивали влітку. “Виїхали ми тоді до Космача цілою родиною, – згадує Микола Колесса, – я, батько Філарет, мати і дві сестри – Софія і Дарія. Було свято і ми пішли до церкви, де на хорах диригував професор Дмитро Николишин. Вийшовши після Служби Божої, зробили разом з іншими “літниками” знімку, на якій є вся наша родина”²⁰.

У 1930-х роках любив відпочивати влітку у Космачі разом з дружиною директор школи у Тулові Василь Андрійович Костащук, відомий на Покутті критик, літературознавець, згодом автор монографії про В.Стефаніка “Володар дум селянських”. В.Костащук був двоюрідним братом учениці школи О.Новаківського Ольги Плешкан, яка також часто була в Космачі на етюдах із товаришами по школі²¹.

Цікаво, що в 1934 р. завітало до Космача подружжя Дмитро та Ася Левицькі, представники елітних кіл Львова, т. зв. “львівської сметанки”. Д.Левицький, екс-посол УНР у Данії, був впливовим і авторитетним у Галичині громадсько-політичним діячем, головою УНДО (Українського національно-демократичного об'єднання) його дружина Ася Левицька, високоосвічена жінка, палка прихильниця й меценатка учнів школи Новаківського, брала активну участь у житті цієї школи²². Не дивно, що слідом за Новаківським та його учнями вона зацікавилася Космачем, про який їй багато розповідали “новаківці” і пейзажі якого не раз оглядала на їхніх полотнах. Подружжя Левицьких, перебуваючи в Космачі, імовірно, замешкало в домі газди Петра Гаврищука, де всі члени родини цікавились і любили мистецтво і митців. Тоді ж у Космачі Левицькі близько спілкувалися з “новаківцем” Михайлом Морозом, який подарував їм у той час свій “Пейзаж з церквою”²³.

Космацький вакаційний хор після концерту в Народному домі. 1927 р.

О.Новаківський з учнями та “літниками”
під час прогульки на гору Клязу.
Космач. 1927 р.

О.Новаківський з учнями під час прогульки
на гору Клязу. Космач. Стоять (зліва
направо): Б.Бобинський, Г.Смольський,
М.Мороз, С.Луцик; присіли (зліва направо):
М.Карп'юк, О.Новаківський, С.Гебус. 1927 р.

Етнокультура

Під хатою Олексихи Вардзарук у Космачі. Серед селян О.Новаківський із синами та доньки Николишинів – Ірина та Оксана.

Космацький вакаційний хор на сходах церкви після богослужіння. 1929 р.

О.Новаківський з учнями та "літниками" на празнику Іллі у Прокураві. 1929 р.

Камені Довбуша на
присілку Завоєли в Космачі.

У Космачі на присілку
Дошанім.
Стоять (зліва направо):
А.Давидович, С.Гординський,
Л.Янушевич, В.Дядинюк,
В.Іванюх. Сидять (зліва
направо): Р.Чорній,
О.Козакевич, О.Новаківський,
С.Рудакевич, Г.Смольський,
ще нижче (зліва направо):
М.Мороз, Ждан і Ярослав
Новаківські, Д.Дунаєвський.

Проф. Дмитро Николишин.
1930-ті рр.

Михайло Мороз із дружиною Іриною
та сином Ігорем. Середина 1940-х рр.

Учні Новаківського, перебуваючи влітку в Космачі, підтримували дружні стосунки з відпочиваючими “літниками”, ініціювали їх участь у різних культурно-освітніх заходах серед селян. Часом разом організовували цікаві мандрівки в гори, чи, наприклад, спільну поїздку в 1930 р. на празник св. Іллі до сусіднього села Прокурави. У фототеці О.Новаківського у Львові зберігаються декілька фотографій із цієї поїздки. На них поруч із О.Новаківським, його синами та учнями фігурує більшість уже згаданих “літників” з Космача.

Слід відзначити, що учні Новаківського, як і все інтелігентне товариство тодішніх “літників”, своєю присутністю в Космачі та поведінкою значною мірою впливали на національне і культурне самоусвідомлення місцевих селян. Своєю пошаною до тутешніх мешканців, увагою до самобутніх традицій села вони виховували в космачан почуття власної гідності, гордість за свої вікові мистецькі надбання. Як результат, швидко прогресувало культурне й суспільно-громадське життя Космача. Вже в 1930-х роках це село після Жаб’є було другим за своїм значенням осередком культурно-освітнього життя Гуцульщини. “Тут, – писав невідомий автор статті “Культурне відродження Гуцульщини” у львівській газеті “Новий Час”, – біля церкви красується Народний дім з просторою салею та сценою. Цей Народний дім оживає кожної неділі і кожного свята, де відбуваються збори, сходина, наради, віча, театральні представлення, діточі вистави або й забави молоді. Читальня “Просвіти”, кружок “Рідної школи” й кооператива – це головні осередки організації Космача”²⁴.

Цікаво, що в Космачі тих часів активну діяльність серед селян розгорнув “Кружок українського протиалкогольного товариства “Відродження”, членами якого і пропагандистами тверезого способу життя були й учні О.Новаківського. Вони брали активну участь у художньому оформленні друкованого органу цього товариства – журналу “Відродження” і розповсюджували його серед селян.

Як згадує А.Малюца, родовиті космачани бачили й цінували культурні ініціативи молодих художників. Коли в 1930 р. постала думка назвати групу скал на присілку Завоєли “Каменем Новаківського”, мешканці села радо підтримали цю ініціативу. За традицією перед поверненням до Львова О.Новаківський разом з учнями любили збиратися на улюбленому місці їх малярських студій біля каменів Довбуша. В 1930 р. О.Новаківський востаннє особисто приїжджав до Космача й до прощальної зустрічі з ним було приурочено відкриття каменя. “Було багато людей, – згадує учасниця цієї події Ірина Купновицька, – грали троїсті музики задушевні гуцульські мелодії. Звучали слова подяки Олексі Новаківському, який став першовідкривачем для мистецького і культурного світу серця Гуцульщини – Космача. На камені красується напис “Олексі Новаківському – Гуцульщина. 1930 р.”²⁵.

Завершуючи цей короткий огляд життя школи О.Новаківського в Космачі, слід особливо підкреслити, що велике значення цього села у творчому житті “новаківців” не вичерпується часом їх безпосередніх малярських студій у 1920–1930-х рр. Космач, краса його гірської природи, його волелюбні мешканці та неповторний етнічний колорит їх побуту – все це назавжди увійшло у творчість як самого Олексі Новаківського, так і його учнів. У їх мистецькому спадку космачькі теми та мотиви незмінно становлять важливу, яскраву сторінку, без якої нині неможливо вповні оцінити цілість творчого доробку кожного з цих художників. Докладний розгляд впливу Космача на їхню творчість може бути темою окремої великої статті. У даній праці спробуємо хоча б побіжно зупинитись на деяких найбільш яскравих прикладах.

Передусім, для самого Олексі Новаківського, який перед тим бував лише в бойківських Карпатах, знайомство з Космачем стало справжнім відкриттям Гуцульщини,

впровадило його у великий світ народно-поетичної уяви, у манливу царину фантазії та краси. Цей світ інспірував у його власній творчості низку монументальних композицій, які нині по праву вважаються шедеврами його малярства. Досить згадати хоча б такі великі композиційні полотна як “Довбуш – володар гір” (1913 р.), “Дзвінка” (1930–1931 рр.), “Казка про Гуцульщину” (1920-ті рр.), “Повінь” (1930 р.) та вже згадуваний пейзаж “Гора Грегит” (1931 р.). Створив, крім того, сотні менших, завжди коштовних своїм колоритом, малярських етюдів, у яких змалював різні куточки Космача та типи його мешканців (“Долина Облаз” (1926 р.), “Перед церквою” (1926 р.), “Підрунок” (1927 р.), “Гора Лисина” (1928 р.), “Гуцулка” (1926 р.), “Марія Кравчук” (1926 р.). Показово, що космацькі теми та мотиви нерідко трансформувались у творчій уяві Новаківського в масштабні за думкою образи філософського та суспільно-патріотичного звучання. Такий, наприклад, його “Довбуш – володар гір”, яким художник, фактично, завершив велику серію попередніх ескізів до цієї композиції. В образі легендарного народного месника Гуцульщини митець з великою сугестивною силою втілює суспільні настрої та сподівання свого часу – тугу за ідеалом сильної, нескореної особистості, здатної бути лідером, володарем на своїй землі. Цей образ і сьогодні не втратив для нас своєї актуальності та сили величного поклику. Своєрідним продовженням теми Довбуша є композиція “Дзвінка” – поетичний образ народної легенди про красуню, кохану Довбуша, що стала призвідницею його загибелі. У візіонерській уяві Новаківського цей образ із легенди набуває виразного символіко-алегоричного характеру. В його семантичному звучанні прочитуються тонкі філософські, екзистенційні інтонації: образ Дзвінки стає уособленням звабливої і, водночас, зрадливої краси життя.

Надзвичайно важливу роль відіграло село Космач у житті і творчій долі Михайла Мороза, улюбленого учня Новаківського, близького йому як своїм тонким колористичним чуттям, так і характером творчого темпераменту. У Космачі М.Мороз не тільки регулярно бував разом із товаришами по школі на літніх пленерних студіях. Космач став, по-суті, його другою малою Батьківщиною: тут він знайшов свою подругу життя, тут подовгу замешкував і брав активну участь у житті села, ставши “своїм” для космацьких гуцулів. Космач був улюбленою темою його ранньої творчості аж до часу вимушеної еміграції на Захід у 1944 р. В одному з листів до вчителя О.Новаківського він, описуючи свою мандрівку по різних селах Гуцульщини, писав: “Однак, нічо мені тут не подобалось з мотивів, як в порівнянні з Космачем. Тужу я за любим Космачем, тому зараз знову вертаю до Космача. Осінь – краса! А в мене чим день, то більший запал і любов до праці...”²⁶. Ніхто не змалював Космача з такою проникливістю і поетичним чуттям, як М.Мороз у сотнях своїх малярських полотен. Любив малювати гірські мотиви села, характерні типи його мешканців та жанрові сцени з їх життя (“По сировицю” (1933 р.), “Йордань у Космачі” (1930-ті рр.), “Гуцули у свято” (1930-ті рр.), “Космацька гуцулка” (1930-ті рр.) – усі в приватних збірках у Львові). Навіть у своїх натюрмортах любив зображати предмети гуцульських художніх ремесел. У такого роду творах М.Мороз, за висловом Б.Стебельського “заблестів у кольорах музикою космацької вишивки, горіючими барвами писанки, що не згасали на його полотнах вже ніколи, як його українське серце, що билось тільки для України, її землі і народу”²⁷. Згодом, уже на еміграції, на далекому американському континенті Мороз, малюючи пейзажі, підсвідомо шукав мотивів, які нагадували йому милі серцю космацькі гірські краєвиди.

Значне місце зайняла космацька тематика й у творчості іншого учня школи О.Новаківського – Григорія Смольського. В Україні він здобув широке визнання як невтомний співець і дослідник Гуцульщини і, зокрема, Космача. Це село на все життя стало

для нього невичерпним джерелом творчого натхнення. У своїх живописних творах, сповнених поезії і яскравих барв, він змалював кожен куточок цього села – долину річки Пістиньки, схили Лисини, Греготу, Сигліна та розкидані на узгір'ях численні присілки. Прагнув відтворити на своїх полотнах “ідеальний” світ творчої уяви гуцулів, зафіксований у їхніх легендах, піснях, обрядах та художніх ремеслах, у яких вбачав спонтанний вияв творчого духу рідного народу. Змальовуючи найяскравіші сторони буття космачан, Г.Смольський незмінно намагався виявити в них ті риси, у яких найкраще виразилася шліфувана віками самобутність гуцульського етносу. Саме цією ідеєю перейнята серія його великих жанрових полотен 1960–1970-х рр., які є нині вже класичним надбанням українського живопису: “До шлюбу” (1961 р.), “Гуцульське весілля” (1962 р.), “Довбуша вітають” (1964 р.), “Гуцульські музики” (1976 р.), “Хліб наш насущний” (1970 р.). Полотна ці глибоко національні не тільки своєю тематикою, але й самою структурою малярської мови художника, в якій домінує гарячий, дзвінкий золотисто-помаранчевий колорит, такий характерний для космацьких великодніх писанок, тканих жіночих запасок та вишиваних “вуставок” на білих льняних сорочках.

Ще один аспект творчості Г.Смольського, а саме його багаторічна праця як дослідника Космача, – це окрема велика тема, яка неодноразово висвітлювалась нами в різних публікаціях²⁸.

Юнацькі враження від Космача знайшли великий резонанс також у творчості учня школи Новаківського Олексія Друченка. Повернувшись після війни зі сталінських таборів у Сибіру, він, як і Смольський, щорічно влітку виїжджав до Космача, створив там багато настроєвих малярських краєвидів та портретів селян (“Погода міняється. Космач” (1960 р.), “Гуцулка з Космача” (1960 р.), “Космач. Горішня церква” (1947 р.), “Гуцульська родина” (1971 р.) та інші)²⁹. “Часто на літо їду малювати у Космач, колись улюблене місце наших літніх виїздів із Школою О.Новаківського, – згадує О.Друченко. – Ходжу із щемом у серці по слідах наших мистецьких мандрівок”³⁰.

Сьогодні можемо цілком упевнено стверджувати, що Космач залишив яскравий слід у творчому доробку більшості учнів школи О.Новаківського. Навіть ті з них, котрі після війни, рятуючись від більшовицьких репресій, змушені були працювати на еміграції, не забували яскравих космацьких вражень своєї юності.

Цікава в цьому відношенні творчість талановитої учениці Новаківського Івонни Нижник-Винників. Її кращі експресіоністичні пейзажі раннього т. зв. “львівського періоду” виконані саме в Космачі, під час літніх пленерних студій школи (“На штабині. Космач” (1934 р.), “Космач. Вид зі старої церкви” (1935 р.), “Космач (В бурю)” (1935 р.), “Захід сонця з Клифи. Космач” (1935 р.) та інші)³¹. У післявоєнний час ця художниця впродовж майже півстоліття працювала у Франції і в її керамічній пластиці та gobеленах того часу то тут, то там озиваються творчо переосмислені відлуння українського народного мистецтва – гуцульських кахель, килимів, народної ноші, що їх колись бачила в Космачі. Саме ця риса творчості І.Нижник-Винників спонукала свого часу її рецензента, французького поета Франсуа Лєграна, так висловитись про її мистецтво: “Йоанна Нижник-Винників сміливо проявляється модерним мистцем своїми кольорами, композиціями, загальнолюдською мовою, якою вона говорить, не забуваючи ніколи України”³².

Таким чином, самобутня гуцульська етно-культура Космача, завдяки творчості художників школи О.Новаківського, мала далекосяжний вплив на українське мистецтво ХХ ст., немало спричинившись до формування його неповторного національного обличчя не тільки в Україні, але й перед лицем західного культурного світу.

1. Автобіографія М. Козика. Машинопис. (Архів Л.В.)
2. Волошин Л. Княжий дарунок великого мецената. Митрополит Андрей Шептицький у житті і творчості Олекси Новаківського / Л.Волошин. – Львів : Свічадо, 2000. – 200 с.
3. Малюца А. Степан Луцик / А. Малюца // Степан Луцик – митець. – Нью-Йорк ; Торонто ; Вашингтон, 1973. – С. 14–15.
4. Лист від 23.07.1923 р. Архів О. Новаківського. НМЛ, АН–101. 58637/1.
5. Смольський Г. Космацькі вуставки / Г. Смольський // Народна творчість та етнографія. – 1968. – Ч. 1.
6. Лист від 18.05.1925 р. Архів О. Новаківського НМЛ, АН–129, 58637/29.
7. Дричик С. Спомин про моє навчання у художника Олекси Новаківського (1928–1929 рр.). (Машинопис. Архів автора).
8. Вардзарук Л. Митець з Божої ласки / Л. Вардзарук // Новий час (Івано-Франківськ). – 1992. – 12–18 березня.
9. Лист Г. Смольського із Космача до О. Новаківського від 27.06.1927 р. Архів О. Новаківського, НМЛ. АН–126, 58637/26.
10. Гординський С. Львів, Париж, еміграція / С. Гординський // Степан Луцик – митець. Нью-Йорк ; Торонто ; Вашингтон, 1973. – С. 29.
11. Морачевська М. Спомин / М. Морачевська // Нова Хата. – 1935. – Ч. 19. – С. 4.
12. Малюца А. Назв. праця. – С. 15.
13. Запис усного спогаду О. Друченка, записаний в 1981 р. автором цих рядків. Рукопис (Архів Л.В.).
14. Попович В. Іванка Нижник-Винників / В. Попович // Нотатки з мистецтва (Філадельфія). – 1971. – С. 14.
15. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України), ф. 358, спр. 388, арк. 84–85.
16. Нижник-Винників І. Мистецька школа Олекси Новаківського / І. Нижник-Винників // Йоанна Нижник-Винників. – Париж, 1992. – С. 84–85.
17. Луцик О. Перша зустріч. Спогад / О. Луцик // Степан Луцик – митець. – Нью-Йорк ; Торонто ; Вашингтон, 1973. – С. 41.
18. Малюца А. Назв. праця. – С. 25.
19. Бур'ян А. Молоді митці. Про учеників Новаківського / А. Бур'ян // Мета (Львів). – 1931. – Ч. 39. – 6 грудня.
20. Запис усної розповіді М. Колесси, записаний в його помешканні автором цих рядків – у червні 1994 р. Рукопис. (Архів Л.В.).
21. Про її побут і творчість у Космачі докладніше див.: Волошин Л. Ольга Плешкан / Л. Волошин. – Львів : Афіша, 2010. – 370 с. (іл.).
22. Див.: Волошин Л. Левицька Іванна (Ася) / Л. Волошин // Енциклопедія Львова. – Т. 4. – Львів : Літопис, 2012. – С. 56–57.
23. Цей твір, що є нині приватною власністю у Львові, має на зворотній стороні дарчий напис: “Високоповажаним і дорогим панству Левицьких. Михайло Мороз. Космач, 15.08.934”.
24. Новий Час (Львів). – 1930. – 27 серпня.
25. Купоновицька І. Велика Людина / І. Купоновицька // Ольга Плешкан. Спогади про художницю. – Снятин, 1995. – С. 21.
26. Лист із Ворохти від 26.IX.1927 р. Архів Новаківського. НМЛ. АН–136, 58637/36.
27. Стебельський Б. Михайло Мороз помер / Б. Стебельський // Гомін України (Література і мистецтво: місячний додаток). – Торонто, 1992. – Ч. 10–11.
28. Волошин Л. Невтомний співець Гуцульщини / Л. Волошин // Жовтень (Львів). – 1979. – Ч. 12; Волошин Л. Григорій Смольський – співець і дослідник Космача / Л. Волошин // Праці наукового Товариства імені Шевченка. Косівський осередок “Гуцульщина”. – Косів, 2006. – Т. II : Комісія екотехнології. – С. 365–372; Виставка творів Григорія Смольського (1893–1985). До 100-річчя від дня народження мистця. Каталог.

- Малярство, графіка, фольклорні дослідження, публікації, документальні матеріали / вступ. ст. Л. Волошин; упоряд. Л. Волошин, З. Грушовець. – Львів, 1994.
29. 80-ліття Мистецької школи Олекси Новаківського у Львові. Каталог виставки учнів-ювілярів / упоряд. Л. Волошин, З. Грушовець; автор текстів Л. Волошин. – Львів, 2004.
30. Запис усного спогаду О. Друченка. (Архів Л.В.).
31. Волошин Л. Експресіонізм Іванки Нижник-Винників / Л. Волошин // Артанія. – 2011. – Кн. 24. – Ч. 3. – С. 40–48.
32. Йоанна Нижник-Винників. – Париж, 1992. – С. 69.

Любовь Волошин
(г. Львов, Украина)

**Село Космач в жизни и творчестве
художественной школы Олексы Новаковского**

В статье рассматривается роль села Космач в жизни и творчестве известного украинского художника Олексы Новаковского. Описана деятельность его учеников (Марины Кромпец, Григория Смольского, Ольги Пleshкан и других) в Космаче, их отдых и обучение, культурно-просветительская работа в селе.

Ключевые слова: Космач, художественная школа, ученики, интеллигенция.

Lyubov Voloshyn
(Lviv, Ukraine)

**The village of Kosmach in the life and work
of Oleksa Novakivsky art school**

The role of village Kosmach in the life and work of the famous Ukrainian artist Oleksa Nowakowsky are considered in the article The work of his students (Mariya Krompets, Gregoriy Smolsky, Olga Pleshkan and others) in Kosmach, their recreation and education, cultural and educational work in the village are described.

Key words: Kosmach, art school, students, intellegents.